

УДК 911.3:32

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ЗАДАВНЕНІ ПРОБЛЕМИ ТА НОВІ ВИКЛИКИ

Мирослав Дністрянський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, м. Львів, Україна*

Розкрито сутність поняття територіально-політичний розвиток. Визначено тенденції динаміки регіональної диференціації електорально-політичної активності громадян України за весь сучасний період її незалежності, ідентифіковано основні регіонально-політичні проблеми. Зроблено висновок про те, що на першому етапі територіально-політичного розвитку (1991–2000), попри значне поширення радянської ідентичності та суттєву диференціацію ментально-політичних настроїв, усе ж повільно формувалися передумови для міжрегіонального зближення чи порозуміння, вирішено проблему включення Криму в правове поле України. З 2000 р. унаслідок мобілізації керівництвом Росії всіх проросійських сил територіально-політичний розвиток України було зорієнтовано в конфліктогенному напрямі, що виявилось в поляризації електорально-політичних настроїв, розширенні кола відверто антиукраїнських політичних організацій, нав'язуванні Україні федеративної організації. Перспективи суверенного територіально-політичного розвитку України ускладнились, коли з 2010 р. Росія продовжила перебування в Криму Чорноморського флоту та фактично підпорядкувала силові структури держави. Навесні 2014 р. Росія перейшла до відкритої анексії українських територій, окупувавши Крим та частину Донеччини, що позначило новий етап територіально-політичного розвитку України. Саме відновлення суверенітету й політичної цілісності держави, протидія російській агресії та її спробам дестабілізувати ситуацію в інших регіонах є сьогодні основними викликами, які постали перед Україною.

Ключові слова: територіально-політичний розвиток, регіонально-політичні проблеми України, електоральна географія, регіональна поляризація політичних настроїв, регіональний сепаратизм.

Політичний розвиток кожної держави полягає не лише в еволюції чи кардинальному оновленні її політичних інститутів, боротьбі за владу різних політичних середовищ, а також безпосередньо пов'язаний зі змінами в політичних настроях й політичній активності населення всіх регіонів, проблемами їхнього статусу, динамікою співвідношень загальнодержавної та регіональних політичних ідентичностей, представництвом регіональних політичних еліт у вищих і центральних органах державної влади, характером взаємин центру й регіонів чи одних регіонів з іншими. Усі означені вище зміни й трансформації в сукупності й розкривають *територіально-політичний розвиток країни*, а його напрям і тенденції виявляються насамперед через процеси поляризації чи вирівнювання політичних настроїв у регіонах, зближення чи відчуження регіонів у ментально-політичному аспекті.

У територіально-політичному розвитку важливо виділити також проблеми національної безпеки, адже тенденції змін у рівнях диференціації політичних настроїв, співвідношеннях інтересів різних територій та суспільства загалом відображають не лише ступінь консолідованості держави, а й її готовність протидіяти зовнішнім і внутрішнім небезпекам. Різні регіонально-політичні виклики були і є особливо злободенними для

України, що передусім зумовлене особливо помітною неконсолідованістю різних частин країни ще на момент проголошення незалежності і пов'язане насамперед з перебуванням у минулому окремих регіонів у складі різних держав, а також з впливами зовнішніх політичних центрів. Розмах територіально-політичних небезпек виявився настільки суттєвим, що питання збереження цілісності й державного суверенітету України на всій території були актуальними впродовж усього періоду незалежності. А після того, як Росія навесні 2014 р. окупувала Крим, запровадила підконтрольні політичні режими на частині території Донеччини, мобілізувала проросійськи налаштоване населення в конфронтаційному щодо держави Україна напрямі в інших регіонах країни, проблеми територіально-політичного розвитку безпосередньо стосуються і відновлення суверенітету на всій території, і вибору варіантів подальших взаємин у відношенні центр–регіони, і збереження державності загалом.

У науковій літературі та політичній публіцистиці є багато аналітичних матеріалів, які відображають різні питання та ключові моменти владних трансформацій і розвитку політичних інститутів суверенної України в контексті загальносуспільних і зовнішніх відносин. Це, зокрема, публікації з сучасної політичної історії [6, 11]), політології [12], права [8]. Проте політичний розвиток у більшості таких публікацій розглядали переважно лише через суперечності взаємин політичних й економічних еліт, становлення і функціонування державних інститутів, не акцентуючи уваги на виявленні й вивченні регіонально-політичних співвідношень і проблем. Водночас доволі різноманітною, як українською [1], так і зарубіжною [15], є література щодо суттєвих регіонально-електоральних відмінностей, зокрема, у контексті визначення і пояснення лінії найбільших перепадів територіально-політичних настроїв та поясненні її походження. Поряд зі спробами об'єктивного аналізу цієї проблеми в політичній публіцистиці є багато необ'єктивних матеріалів, які абсолютизують регіональні культурно-цивілізаційні відмінності в державі. Отже, загалом територіально-політичні чинники суспільного розвитку України, у тому числі регіонально-політичні аспекти динаміки взаємин в етнопатрістичній, культурній, економічній сферах, в науковій літературі або недостатньо розкриті, або подані заангажовано. З огляду на це наша мета – виділення основних етапів та визначення основних проблем і тенденцій територіально-політичного розвитку незалежної України. Реалізація цільових установок передбачала виконання таких завдань: 1) визначення динаміки різних регіональних політичних уподобань, які виявляються під час референдумів, виборів президента і Верховної Ради, виділення смуг найбільших перепадів у політичних настроях, ідентифікація найбільших регіонально-політичних проблем на певний час у загальноукраїнському розрізі; 2) визначення еволюції різних політичних явищ і проблем за макрорайонами держави, які виділено за відмінностями історико-географічного й соціально-економічного розвитку, етнопатрістичного й релігійного складу населення, оскільки саме ці чинники є визначальними в диференціації політико-географічних настроїв в Україні [4, с. 296].

Вихідним пунктом дослідження тенденцій територіально-політичного розвитку суверенної України є референдум щодо підтримки Акту проголошення державної незалежності України 1991 р., і перші тогочасні вибори президента України. Незважаючи на значний загальний рівень підтримки державного суверенітету України (90,32 % від усіх осіб, які брали участь у голосуванні), референдум виявив і деякі тривожні для становлення нової держави моменти. Зокрема, однозначно “проти” проголосувала доволі значна абсолютна кількість виборців (понад 2,4 млн осіб (7,58 %)), бюлетені у ще понад

670 тис. осіб (2,10 %) виявились недійсними, а 15,82 % осіб не взяло участі в голосуванні [3]. Тобто реально підтримало ідею незалежності близько 76 % усіх громадян України, які мали право голосу, а майже четверта частина населення так чи інакше ще не була готова сприйняти ідею повної політичної самостійності. Важливо, що серед прихильників незалежності доволі значну частку становили мешканці, які сприймали лише економічні підстави та переваги самостійності, не розглядаючи варіанта повного політичного і культурно-інформаційного розриву з Росією. Так само в багатьох регіонах поширеним було бачення незалежності України як широкої автономії в межах союзної держави. Проте ці суперечливі реалії тодішнє керівництво України просто не готове було серйозно взяти до уваги. Та якщо проаналізувати абсолютні й відносні показники результатів референдуму в регіональному розрізі, то ситуація з підтримкою суверенітету виглядала ще менш переконливою. Наприклад, у Кримській АРСР Акт проголошення незалежності підтримало 54,19 % громадян, які взяли участь у референдумі. Це було цілком достатньо для підтвердження легітимності української влади в цьому регіоні. Однак для розуміння суперечностей політичної ситуації в Криму треба було взяти до уваги й те, що велика кількість громадян не брала участі в референдумі (32,5 %), 42,2 % громадян проголосувало “проти” і ще 3,6 % бюлетенів виявились недійсними. Тобто реально суверенітет України в Криму підтримало лише 36,6 % дорослого населення. Так само доволі значною і в абсолютному, й відносному вимірах була кількість тих (близько третини дорослого населення), хто не підтримав активно чи пасивно суверенітету України в Донецькому та Одеському макрорайонах. Така ситуація з волевиявленням у цих регіонах не була проблемою для підтвердження Акту проголошення незалежності України, але й це мало стати застереженням щодо ймовірності формування доволі широкого середовища антиукраїнських настроїв і появи антидержавних рухів.

Так само й вибори першого президента (ним став унаслідок переконливої перемоги колишній радянський партійний функціонер Л. Кравчук) підтвердили значне поширення радянської ідентичності та впливовості колишньої партійно-адміністративної номенклатури. У регіональному розрізі ці вибори виявили суттєву диференціацію ментально-політичних настроїв між західними та центральними, південними й східними регіонами держави, проте і відсутність якогось міжрегіонального антагонізму, що давало підстави сподіватись на певне зближення чи порозуміння [2]. Тобто і результати референдуму, і вибори президента засвідчили, що за значного поширення ще радянської ідентичності й адміністративного домінування радянської номенклатури в державі були достатньо сприятливі передумови для формування а) образу України як окремої суверенної держави і б) загальноукраїнської політичної самосвідомості. На рівні різних політичних середовищ також переважало розуміння того, що Україна, незважаючи на те, що поєднає різні історичні регіони, є окремою країною, яка має всі підстави розвиватися як цілісна держава.

Поширення деструктивних політичних рухів антиукраїнського спрямування у першій половині 90-х років ХХ ст. ще не мало загрозливого характеру, за винятком Кримського регіону, де вже діяла низка проросійських сепаратистських політичних організацій (Республіканское движение Крыма, Русская община Крыма, Русская партия Крыма та ін.), під тиском яких Верховна Рада Кримської АРСР прийняла низку документів, що суперечили українському законодавству, зокрема, щодо створення в цьому регіоні інституту президента. Обраний на початку 1994 р. “президент” регіону відразу розпочав свою діяльність у сепаратистському руслі, що спричинило першу серйозну

регіонально-політичну кризу в Україні. Другим проблемним регіоном стала Закарпатська обл., де під впливом деяких зовнішніх середовищ виявилися особливі амбіції місцевої номенклатури, яка в ході референдуму навіть провела опитування щодо автономного статусу Закарпаття, висуваючи лозунги економічної самостійності, що з огляду на тодішні соціальні реалії (Закарпатська обл. була хронічно дефіцитним регіоном) виглядало цілком безпідставно. Політичні спекуляції щодо автономізації цього регіону поєдналися зі спалахом політичного русинства, суть якого полягала в трактуванні етнічно українського населення області окремим народом – русинами, посиляючись на збереження серед етнічних українців Закарпатської обл. самоназви “русин”. Такі етнополітичні претензії були і є спекулятивними, адже самоназву “русини” використовували на всій українській етнічній території (в Галичині – аж до початку ХХ ст.) і саме для позначення українського народу. Цей етнонім генетично походить з часів Київської Русі і, навпаки, свідчить на користь соборності українських земель. Важливо, що в етнографічному аспекті більшість українського населення Закарпаття належить до лемків, бойків, гуцулів, що тісно споріднені з відповідними етнографічними групами Галичини й Буковини.

Відповіддю на суперечності ментально-політичної ситуації в державі загалом та окремих регіонах, що були на момент проголошення державного суверенітету, мала б бути системна внутрішня геополітика щодо мінімізації антиукраїнських настроїв та формування загальноукраїнської ідентичності через творення нових смислів у розумінні українського історичного процесу, логічності й закономірності проголошення незалежності України, важливості переходу до нової якості української культури та ін. Важливо було забезпечити насамперед широке розуміння і загальносуспільне усвідомлення того, що утворення держави Україна – це логічний наслідок усього історичного процесу на українських землях, її суверенітет – передумова поступального розвитку суспільства, а відповідно: українська державність і радянська ідентичність – речі несумісні. *Держава мала утверджувати геополітику національної пам'яті, спираючись на загальноукраїнський консенсус щодо позитивної оцінки таких ключових періодів та діячів минулого, як історія Київської Русі, козацтва, історія УНР, українського культурного (розстріляного) відродження у 20-ті роки ХХ ст., а також Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших, забезпечуючи висвітлення регіональних історичних подій у контексті єдності та унікальності українського історичного процесу, державницьких прагнень українського народу, соборності всіх українських земель й актуалізуючи ті моменти регіональної історії, які відображали б роль і внесок регіону в загальнонаціональне державотворення і загальнонаціональні здобутки.* Однак системної внутрішньої політики щодо роз'яснення нових геополітичних реалій і формування нових смислів, зближення підходів у трактуванні деяких суперечливих моментів історії, мінімізації впливу антиукраїнських середовищ фактично не проводили. Натомість під спекулятивним приводом “історію не переписують”, “це наша історія” поступово почалася “реставрація” і радянської ментальності, символіки і навіть розширення радянської ідентичності та зміцнення політичних сил, що на неї спирались (КПУ, ПСПУ та деякі інші).

Ще одним суттєвим негативним моментом у територіально-політичному розвитку України 90-х років ХХ ст. стало те, що не було створено єдиної української православної автокефальної церкви (а логічна необхідність у цьому впливала з суверенного статусу України, були і можливості), через що середовище найбільшої в Україні конфесії – Української православної церкви (Московського патріархату) – і надалі було чинником

підтримки “радянської єдності”, і чинником русифікації православних вірних, і проросійських геополітичних орієнтацій загалом. Водночас через трансформаційну економічну кризу та вибір невдалої моделі переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки соціальне середовище підтримки суверенного національно-державного розвитку звужувалось (українська інтелігенція, студентська молодь), а коло скептично чи негативно налаштованих до державності України людей – навпаки, розширювалось. Це підтвердили і подальші соціологічні опитування, проведені, зокрема, під керівництвом В. Хмелька. Наприклад, насамперед через економічні негаразди й неналежну інформаційну політику підтримка суверенітету України вже в перші 90-ті роки зменшилася до 56 % [13].

Не сприяла регіонально-політичному зближенню й ситуація в партійно-політичному середовищі. Якщо в першій половині 90-х років Народний Рух України, деякі інші національно-демократичні партії (Українська республіканська партія, Демократична партія України та ін.) через широку мережу осередків у всіх регіонах України робили достатньо багато для формування загальнонаціонального державницького мислення, то в наступні роки через адміністративні втручання, діяльність груп великого бізнесу їхній вплив різко зменшився. Водночас суттєво зросла кількість політичних проєктів, орієнтованих на інтереси зовнішніх і внутрішніх бізнес-середовищ, які почали спекулювати на протиставленні регіональних інтересів.

Без формування ідеологічно-інформаційних засад цілісності України в другій половині 90-х років ХХ ст. деякі регіонально-політичні проблеми все ж вирішували через використання президентом Л. Кучмою адміністративних важелів, зокрема, щодо включення Криму в правове поле України (ліквідація посади президента, прийняття Конституції України у 1996 р. і Конституції АР Крим у 1998 р.), створення місцевих державних адміністрацій (обласних і районних), а також суттєве блокування відцентрових тенденцій на Закарпатті. Та попри окремі позитиви у використанні адміністративного чинника як інструмента регіональної політики, очевидною згодом стала і його обмеженість. Зокрема, адміністративно-кар’єрну зацікавленість деяких регіональних політичних середовищ, яку застосовувало українське керівництво, у наступний період почала активно використовувати і Росія. Окрім того, у другій половині 90-х років ХХ ст. вже почав виявлятися визначальний вплив груп великого бізнесу на центральні й регіональні структури влади, особливо донецьких (Донецька, Луганська області) і придніпровських (Дніпропетровська, Запорізька області) регіонів. А через непрозорі економічні відносини майже вся енергія керівних політичних середовищ України була спрямована на перерозподіл власності, одержання різних економічних переваг, що мінімізувало ефективність державного управління і державної влади загалом, знижуючи її авторитет в очах громадян. Не вдалося також упродовж усього періоду незалежності забезпечити збалансоване представництво регіональних середовищ в органах влади, головню через відсутність прозорих механізмів відбору в центральні органи влади, а це загалом перешкоджало оптимальному використанню великого творчого потенціалу, який перебував у тіні в областях, містах і сільській місцевості. Через це в столиці помітно виявлявся регіональний егоїзм і суб’єктивізм у формуванні апарату органів влади насамперед з огляду на регіональне походження президента.

Характер територіально-політичного розвитку України кардинально змінився після 2000 р., коли нове російське керівництво взяло курс на відновлення імперії, а основною перешкодою на цьому шляху стала українська незалежність. Масований геополітичний

тиск Росії відбувався через: а) організацію проросійських політичних рухів і партій, створення проросійських громадських і бізнесових організацій, фінансування впливових українських політиків; б) відновлення неоколоніальних відносин в інформаційно-культурній сфері, масовану пропаганду російського патріотизму й великодержавництва (часто під виглядом “слов’янської” чи “православної” єдності, євразійського імперіалізму) у поєднанні з дискредитацією діячів української історії та національно-визвольного руху й української етнокультурної ідентичності загалом; в) створення умов для поглиблення економічної залежності від Росії в енергетичній сфері, насамперед шантаж щодо ціни на газ з метою втягування України в різні інтеграційні об’єднання; г) цілеспрямоване нав’язування Україні федеративної організації з метою позначення легальних ліній проєктованого розколу. З огляду на масштабні втручання Росії у внутрішні справи України середовище проросійських політичних орієнтацій розширилося, через що намітилася поляризація в політичних настроях між центральними й західними регіонами, з одного боку, та східними і південними, – з іншого. З метою випробувати здатність українського суспільства протистояти російському геополітичному тиску і домогтися зміцнення своїх позицій у чорноморському регіоні Росія в 2003 р. спровокувала прямий конфлікт навколо острова Тузла з вимогою добитися територіальних переваг у Керченській протоці [7], який на той час завдяки достатньо твердій позиції українського керівництва й прикордонної служби ще вдалося вирішити на користь України.

Напередодні президентських виборів в Україні 2004 р. російські спецслужби й політехнологи, використовуючи різноманітні важелі, зуміли спровокувати на засадах російського великодержавництва своєрідну політичну мобілізацію значної частини етнічних росіян, втягуючи у цей рух (як нібито загальнорегіональний) і значну частину русифікованого етнічно українського населення в східних і південних регіонах, що призвело до гострого політичного і, що особливо небезпечно, регіонального протистояння. Особливо штучно нагніталися регіональні суперечності по лінії НАТО чи Росія, державна мова українська чи російська. На фоні таких геополітичних та інформаційних реалій, як засвідчили президентські вибори 2004 р., відбулося зближення електорально-політичних настроїв населення західно- та центральноукраїнських регіонів і водночас за результатами виборів виник новий електоральний “вододіл” на межі центральних, з одного боку, та східних і південних регіонів, – з іншого [4, с. 148]. Такий електоральний розподіл фактично повторився і на парламентських виборах 2006 і 2007 рр. [4, с. 276]. Унаслідок такої поляризації суттєво ускладнилася етнополітична ситуація в багатьох регіонах України, насамперед тих, що межують з Росією. Тобто за всіма ознаками з початку ХХІ ст. унаслідок геополітичного тиску Росії *територіально-політичний розвиток України було зорієнтовано в конфліктогенному напрямі.*

Перемога представника українських патріотичних сил В. Ющенка за підсумками Помаранчевої революції була сприятливою передумовою для усунення негативного впливу неоімперської російської політики втручання у справи України. Однак нове політичне керівництво через невідповідність та недієздатність так і не зуміло оцінити рівня зовнішніх та внутрішніх загроз, не скористалося величезною кількістю переваг і можливостей для збалансування територіально-політичних взаємин та протидії геополітичному тиску Росії, який надалі наростає. Політику свободи слова, яку реалізувала нова президентська влада, проросійські сили використали як свободу антидержавної та українофобської пропаганди разом з цілеспрямованим формуванням між-регіональних антагоністичних стереотипів. Водночас розширилось коло відверто

антиукраїнських політичних організацій. Зокрема, у Донецьку в грудні 2005 р. створено сепаратистську організацію “Донецька республіка” (предтеча майбутньої терористичної ДНР) [5], а в Закарпатському регіоні за сприяння високопосадовців президентської адміністрації інспіровано нове піднесення політичного русинства, що відобразилось у “легалізації” Закарпатською обласною радою “русинської ідентичності” в березні 2007 р. та віртуальному проголошенні незалежності “Подкарпатської Русі” у 2008 р. [14].

У 2010 р. Росія доклала величезних зусиль і засобів для приходу до влади президента В. Януковича, який головно оперся на проросійські середовища східних і південних регіонів. Це стало початком поступового захоплення Росією всіх ключових позицій у політичній, економічній та інформаційно-культурній сферах. Відразу ж у квітні 2010 р. між Україною і Росією укладено так звані Харківські угоди про продовження дислокації російського Чорноморського флоту в Севастополі ще на 25 років. Особливо небезпечним стало те, що управляти силовими структурами України почали громадяни Росії, а це фактично обернулося їхнім прямим підпорядкуванням російській державі. Подібне стосувалось й багатьох інших українських державних інститутів. У відповідь на заяву В. Януковича щодо прагнення підписати угоду про асоціацію з ЄС Росія вдалася до прямого економічного шантажу з блокування імпорту українських товарів. Наступна відмова тодішнього президента України від ідеї євроінтеграції, таємні домовленості з президентом Росії, які давали підстави для звинувачень В. Януковича у зраді державних інтересів, подальші репресії проти молодих протестувальників стали початком масових протестів української громадськості проти проросійського режиму, що завершилось революційними подіями, втечею В. Януковича в лютому 2014 р. в Росію та його усуненням з посади президента, що започаткувало новий етап територіально-політичного розвитку України.

Нова українська влада відразу заявила про готовність проводити незалежну від Росії зовнішню й внутрішню політику. У відповідь на це Росія, скориставшись з дезорганізації силових структур України, що стало наслідком їхнього попереднього фактичного підпорядкування російським спецслужбам, у березні 2014 р. окупувала АР Крим і м. Севастополь, оголосивши про включення їх до складу Російської Федерації як окремих суб'єктів. На міжнародному рівні російські керівники постійно проголошували вимогу федералізації, розглядаючи її як передумову цілковитого демонтажу української державності. З квітня того ж року російські спецслужби розв'язали гібридну війну й у межах Донеччини, встановивши згодом на підконтрольній території маріонеткові терористичні режими (т. зв. “Луганська народна республіка” і “Донецька народна республіка”). Розробляли і ширший проект “Новоросія”, який передбачав поширення російської влади на інші регіони півдня і сходу України. З метою дестабілізації ситуації в Україні російські політтехнологи поширювали в засобах масової інформації провокаційні матеріали про необхідність розподілу України і, зокрема, передачі деяких її західних регіонів суміжним державам. У відповідь на це Україна розпочала з квітня 2014 р. в Донецькому макрорайоні антитерористичну операцію.

Отже, наприкінці 2016 р. основними загрозами національній безпеці та суверенітету України є окупація Росією Кримського макрорайону (АР Крим і м. Севастополь) та запровадження проросійських терористичних режимів на частині Донецької та Луганської областей. Проте і для інших макрорайонів України характерні різні небезпеки територіально-політичної цілісності і стабільності держави. Найбільш проблемним є відновлення

суверенітету України в Криму. Треба відразу визнати, що з початку проголошення незалежності в цьому регіоні було доволі широке антиукраїнське середовище, основу якого становила добре організована і фінансована мережа проросійських громадсько-політичних організацій. Утворенню такого середовища сприяли й деякі об'єктивні передумови, зокрема, значно пізніше, порівняно з іншими регіонами, входження до складу УРСР (у 1954 р.), та етнодемографічні реалії (Крим – єдиний в Україні регіон, де етнічні українці за переписом 2001 р. становили меншість (24,3 %), а більшістю були етнічні росіяни (58,3 %), серед яких доволі значним був прошарок колишніх військових і партійних пенсіонерів [9]. Одним з провідних чинників збереження проросійських настроїв було також й базування російського Чорноморського флоту. Усі ці обставини сприяли поширенню радянської ідентичності в поєднанні з російським патріотизмом. Центральна українська влада не дуже активно намагалася обґрунтувати й пропагувати історико-культурні підстави поєднаності Криму з материковою Україною, сподіваючись лише на економічне та кар'єрне зацікавлення різних впливових кримських груп. В етнокультурному розрізі проукраїнські політичні настрої були найбільше виражені в середовищі кримських татар, кількість яких за часи незалежності України зростає у понад 6 разів і досягла 12 % усієї людуності [9]. І хоча на півночі Криму відносно більшість населення становлять українці, етнічно українське населення загалом сильно асимільоване і слабо організоване. Очевидно, що сьогодні, попри різні розчарування, більшість населення Криму, мобілізована російською великодержавницькою пропагандою, підтримує теперішнє становище регіону як російської провінції. Перспективи геополітичної переорієнтації населення регіону на користь України не такі вже й великі. Лише різке погіршення його соціально-економічного становища у змозі внести певні корективи в їхню геополітичну свідомість.

Від початку незалежності України достатньо вразливим у контексті різних можливих проявів територіально-політичної дестабілізації був і Донецький макрорайон (Донецька, Луганська області), що пов'язано як з історико-географічними й культурно-географічними передумовами (невелике переважання етнічних українців (близько 57 %) за значної більшості населення з рідною російською мовою (понад 72 %), так і з особливостями економічної ситуації (високий рівень індустріалізації й урбанізації, домінування місцевих фінансово-промислових груп), які визначили сильно виражений ступінь регіональної політичної самосвідомості на фоні радянської ментальності. Через слабку поєднаність Донецького макрорайону з українською державницькою ідеєю Росія навесні 2014 р. інспірувала на основі проросійських сепаратистських лозунгів (проекти “Новоросії”, “ЛНР”, “ДНР”) територіально-політичний конфлікт, жертвами якого, за даними ООН, стало не менше 8 тисяч осіб, а понад 1 млн жителів покинув територію регіонів. На кінець 2016 р. Україна не контролювала ситуації на більш ніж третині території, у тому числі в регіональних центрах і кількох великих агломераціях (Донецько-Макіївській, Горлівсько-Снакіївській, Луганській). Унаслідок Мінських домовленостей (лютий 2015 р.) вдалося домогтися деескалації конфлікту, проте інтеграція окупованих територій до складу України є дуже проблематичною з огляду на агресивну позицію Росії та сформовані засобами масової інформації антагоністичні настрої щодо України. Тому найбільш прогнозованим варіантом розвитку цієї політичної ситуації в найближчий час є її перехід у фазу замороженого конфлікту. А реінтеграція окупованих територій до складу України можлива лише завдяки консолідації українського суспільства, міжнародному тиску, зміні соціально-політичної й економічної ситуації в Росії.

Через діяльність широкої російської агентурної мережі небезпеки дестабілізації політичної ситуації зберігаються і в деяких інших регіональних центрах півдня і сходу України, насамперед в Одесі й Харкові, які, згідно з проектом “Новоросія”, також мали ввійти до складу російської держави. Тут зосереджена також значна кількість легальних проросійських організацій, які практично відкрито ведуть антиукраїнську пропаганду. Досить поширеними в цих великих містах є автономістські та проросійські настрої в поєднанні з ідеями відновлення СРСР. Відчутними є і прояви радянської ментальності та політичного нігілізму, що потребує цілеспрямованої державної політики в інформаційно-культурній сфері. Водночас у її проведенні треба враховувати кілька об’єктивних моментів, характерних для цих макрорайонів: 1) попри суттєве переважання етнічних українців, питома вага населення з рідною українською мовою є помітно меншою, ніж у центральних і західних макрорайонах; 2) з огляду на суттєвий вплив мігрантів у процесі індустріального розвитку значною у цьому районі є частка етнічних росіян і ще більшою – частка населення з рідною російською мовою; 3) для мовно-географічної ситуації характерна біполярна модель: російськомовне велике місто – україномовна сільська округа; 4) у геополітичній свідомості населення переважає підтримка незалежного державно-політичного розвитку України, проте часто в форматі радянських уявлень про українську державність; 5) державно-територіальний патріотизм ґрунтується на пріоритетності соціально-економічної складової бачення державних інтересів. Суперечливим моментом економічного, а також політичного розвитку східних і південних регіонів є формування тут великих фінансово-промислових груп, власники яких відчужені від української культури, хоча в їхніх геополітичних орієнтаціях проукраїнський вектор усе ж переважає. Водночас є підстави пов’язувати з цими регіонами не лише проблеми, а й перспективи стабілізації територіально-політичної ситуації в Україні. Зокрема, важливе значення для збалансування загальнодержавних взаємин має Дніпровсько-Харківський макрорайон (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області), який є одним з лідерів економічного розвитку держави та “донором” державного бюджету.

Зберігаються деякі суперечності територіально-політичного розвитку центральних і західних макрорайонів, зокрема, Закарпатської обл., насамперед з огляду на продовження діяльності різних осередків політичного русинства, ідеологія яких так чи інакше ґрунтується на сепаратистських установах. Однак нема підстав перебільшувати реальні загрози з боку “русинського” руху, адже це штучне і локальне явище, поширене переважно в прикордонній смузі. Соціологічні опитування з початку засвідчували, що частка осіб серед корінного українського населення Закарпаття, яке ідентифікувало б себе з русинами як окремим етносом, є мізерною. Це зафіксовано і в переписі населення 2001 р., за результатами якого визнало себе русинами 10 090 осіб, що становить менше одного відсотка всіх етнічних українців Закарпаття [10]. Тому з урахуванням усіх зазначених чинників очевидно, що об’єктивних підстав і реальної небезпеки етнічно-політичної дестабілізації в Закарпатті немає.

В інтересах збалансування територіально-політичного розвитку важливим є посилення економічної ролі регіонів історичного ядра України, які сьогодні через об’єктивні й суб’єктивні передумови суттєво відстають у промисловому розвитку.

Отже, сьогодні Україна задля стабілізації територіально-політичного становища змушена і збройно протистояти російській агресії, що супроводжується великими людськими і соціально-економічними втратами, і вирішувати низку за давних проблем територіально-політичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Брайчевський Ю. С.* Проблеми регіональної поляризації суспільно-політичного розвитку України у зарубіжній літературі // *Географія та туризм*. 2012. Вип. 22. С. 234–241.
2. *Вибори Президента України 1991 року.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991р. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 28. Спр. 144. Арк. 6.
4. *Дністрянський М. С.* Політична географія України. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 348 с.
5. *Донецька республіка.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. *Касьянов Г. В.* Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія // *Укр. іст. журн.* 2009. № 1. С. 160–180.
7. *Конфлікт щодо острова Тузла.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. *Костицька І. О.* Інститут президентства в Україні: становлення і функціонування : теоретико-правовий аналіз. К. : Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. 496 с.
9. *Національний склад населення та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. К. : Державний комітет статистики України, 2003. 245 с.*
10. *Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень.* Ужгород : Головне управління статистики Закарпатської області, 2003. 86 с.
11. *Офіцинський Р. А.* Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності / Р. А. Офіцинський. Ужгород : Гражда, 2005. 468 с.
12. *Сухонос В. В.* Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму : монографія. Суми : ВДТ “Університетська книга”, 2003. 336 с.
13. *Хмелько В. Є.* Динаміка підтримки населенням суверенітету України у перших десятиліттях її державної незалежності (1991–2014 роки) // *Наук. записки НаУКМА. Соціол. науки.* 2014. Т. 161. С. 3–10.
14. *Червак Б.* Метастази сепаратизму. 2008. URL: <http://jeynews.com.ua/articles/d7/1035>.
15. *Karacsony D., Kocsis K., Koval K., Molnar J., Poti L.* East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? // *Hungarian Geographical Bulletin.* 2014. Vol. 63 (2). P. 99–134.

REFERENCES

1. Braichevskiy, Iu. S. (2012). *Heohrafiia ta turyzm*, 22, 234–241 (in Ukrainian).
2. *Vybory Prezzydenta Ukrainy 1991 roku.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian).
3. *Vidomist pro rezultaty Vseukrainskoho referendumu 1 hrudnia 1991 r. TsDAVO Ukrainy,* F. 1. Op. 28. Spr. 144. Ark. 6 (in Ukrainian).
4. *Dnistrianskyi, M. S. (2014). Politychna heohrafiia Ukrainy.* Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 348 pp. (in Ukrainian).
5. *Donetska respublika.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian).

6. Kasianov, H. V. (2009). Systema vladnykh vidnosyn u suchasni Ukraini: hrupy interesu, klany ta oliharkhiia. *Ukr. istor. zhurn.*, 1, 160–180 (in Ukrainian).
7. *Konflikt shchodo ostrova Tuzla*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian).
8. Kostytska, I. O. (2003). *Instytut prezzydentstva v Ukraini: stanovlennia i funktsionuvannia: teoretyko-pravovyi analiz*. Kiev: Instytut zakonodavchychk peredbachen i pravovoi ekspertyzy, 496 pp. (in Ukrainian).
9. Natsionalnyi sklad naselennia ta yoho movni oznaky za danymy Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001 roku (2003). *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy*. Kiev: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 245 pp. (in Ukrainian).
10. Natsionalnyi sklad naselennia ta yoho movni oznaky (2003). *Statystychnyi biuletен*. Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky Zakarpatskoi oblasti, 86 pp. (in Ukrainian).
11. Ofitsynskyi, R. A. (2005). *Politychnyi rozvytok nezaleznoi Ukrainy (1991–2004) v aspekti yevropeiskoi identychnosti*. Uzhhorod: Hrazhda, 468 pp. (in Ukrainian).
12. Sukhonos, V. V. (2003). *Dynamika suchasnoho derzhavno-politychnoho rezhymu v Ukraini: antynomiia demokratyzmu i avtorytaryzmu*. Sumy: VDT “Universytetska knyha”, 336 pp. (in Ukrainian).
13. Khmelko, V. Ie. (2014). Dynamika pidtrymky naselenniam suverenitetu Ukrainy u pershykh desiatylittiakh yii derzhavnoi nezalezhnosti (1991–2014 roky). *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky*, 161, 3–10 (in Ukrainian).
14. Chervak, B. (2008). *Metastazy separatyizmu*. URL: <http://jeynews.com.ua/articles/d7/1035> (in Ukrainian).
15. Karacsony, D., Kocsis, K., Koval, K., Molnar, J., & Poti, L. (2014). East–West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin*, 63(2), 99–134 (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 25.11.2016

доопрацьована 02.12.2016

прийнята до друку 15.12.2016

TERRITORIAL AND POLITICAL DEVELOPMENT OF INDEPENDENT UKRAINE: LONG-STANDING PROBLEMS AND NEW CHALLENGES

Myroslav Dnistriansky

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79007 Lviv, Ukraine*

The concept of territorial and political development is exposed. The trends of the dynamics of regional differentiation of the electoral and political activity of citizens of Ukraine for the entire current period of its independence, main regional and political problems are identified. It is concluded that the at the first stage of territorial and political development (1991–2000 years), despite widespread Soviet identity and significant differentiation of mental and political moods, preconditions for interregional rapprochement or understanding though slowly formed, the issue of including Crimea into the legal field of Ukraine is solved. Territorial and political development of Ukraine in the direction of conflict was oriented since 2000, as a result of the mobilization of pro-Russian forces by the leadership. It appeared in the polarization

of electoral and political attitudes, expanding the range of openly anti-Ukrainian political organizations, imposing the federal organization for Ukraine. Prospects for sovereign territorial and political development of Ukraine aggravated when in 2010 Russia continued to stay the Black Sea Fleet in the Crimea, and actually took control of the state security forces. Russia has moved to the open annexation of Ukrainian territories in the spring of 2014, occupying Crimea and Donetsk region that marked a new phase of territorial and political development of Ukraine. It is the restoration of the sovereignty and political integrity, countering Russian aggression and its attempts to destabilize the situation in other regions are the main challenges facing Ukraine at present.

Key words: territorial and political development, regional and political issues of Ukraine, electoral geography, regional polarization of political attitudes, regional separatism.